

 att Anyagtudomány és Technológia Tanszék M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

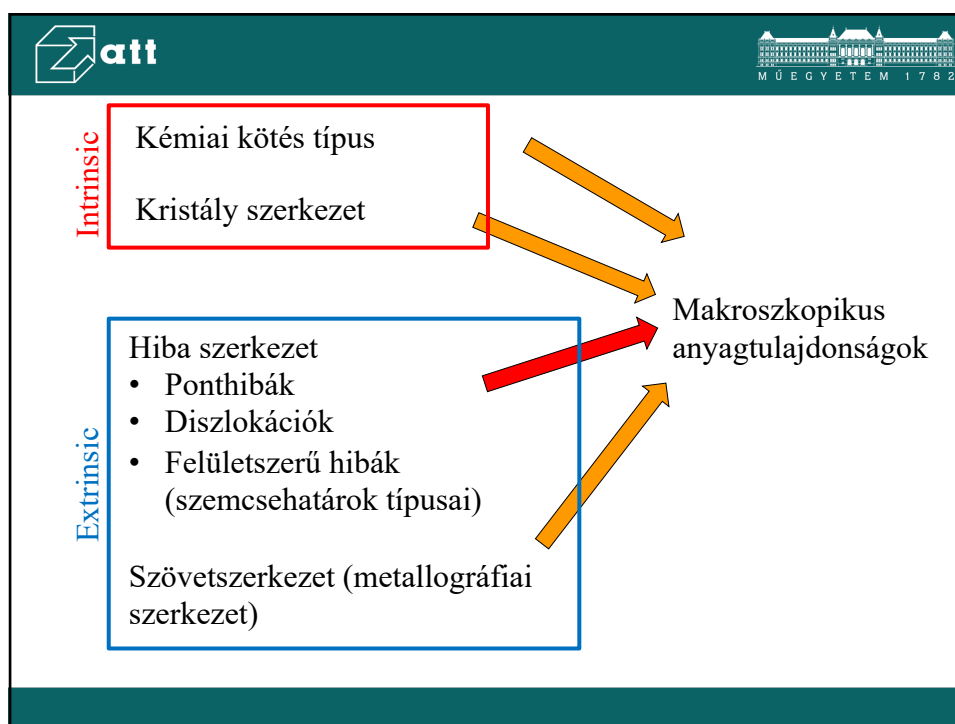
Anyagismeret

Reális kristályok, rácshibák

Dr. Mészáros István Attila
meszaros.istvan.attila@gpk.bme.hu

1

1

2

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Reális kristályok, kristályhibák

- Gyakorlati fémek szilárdsága kevesebb, mint 1 %-a az ideális modell alapján számítható szilárdságnak
- Tiszta Si villamos vezetőképességét 10^{-8} tömegszázalék bór adalékolása a kétszeresére növeli

KRISTÁLYHIBÁK

3

3

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Kristályhibák alapvető típusai

- Ponthibák (0 dim.)
- Vonalszerű hibák (1 dim.) diszlokációk
- Felületszerű hibák (2 dim.)
- Térfogati hibák (3 dim.)

4

4

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Ponthibák

- Vakancia (üres rácshely)
- Saját intersziciós atomok
- Idegen atomok (intersztíciós, szubsztitúciós helyen)
- Ponthiba komplexek (di-, tri-vakancia, idegen atom-vakancia...)

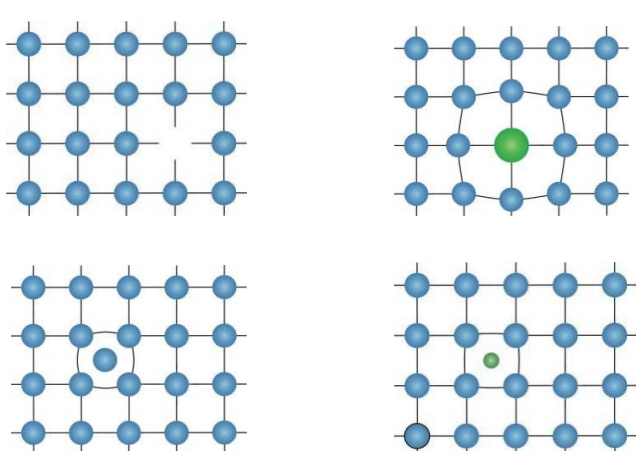
Termikusan aktivált hibák

5

5

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Ponthibák típusai

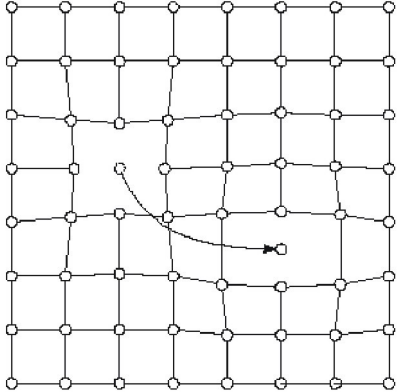
6

6

Ponthiba képződési mechanizmusok

Frenkel-mechanizmus

Frenkel hibapár

7

7

Termikus ponthibák egyensúlyi koncentrációja

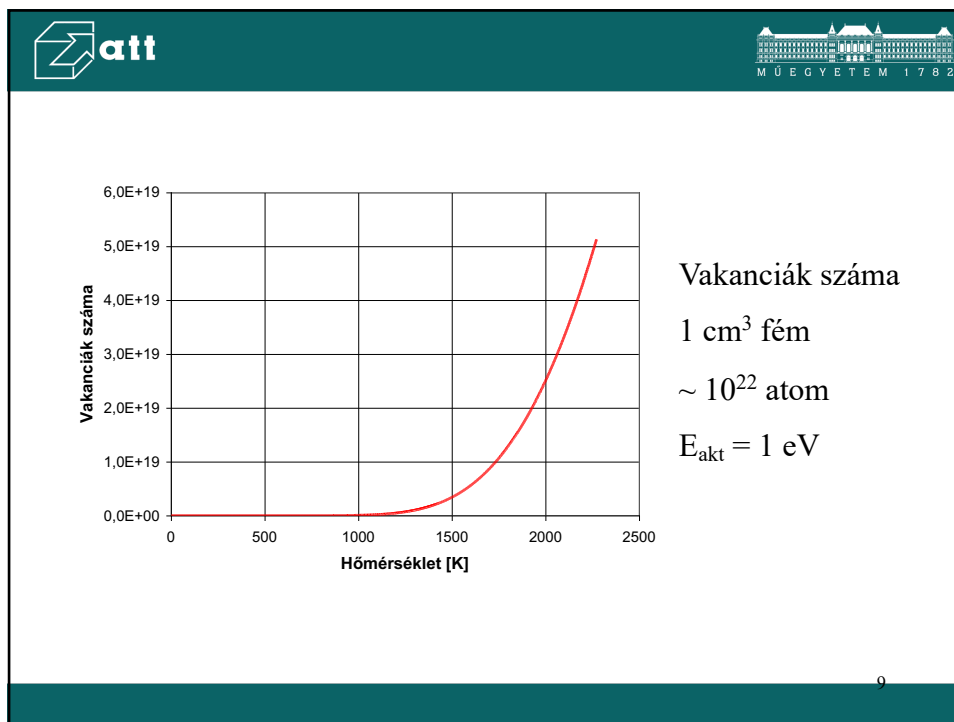
$$n = N \cdot e^{-\frac{E_{akt}}{kT}}$$

$$k = \frac{R}{N_A} = 1,38 \cdot 10^{-23} \text{ J / K}$$

Rácstorzulás $\Leftrightarrow$ aktiválási energia

8

8

9

Termikus pont hibák egyensúlyi koncentrációja

$$E_{\text{Vakancia}} = 1 - 2 \text{ eV}$$

$$E_{\text{Saját-intersticiós}} = 4 - 6 \text{ eV}$$

$$T = 300 \text{ K}$$

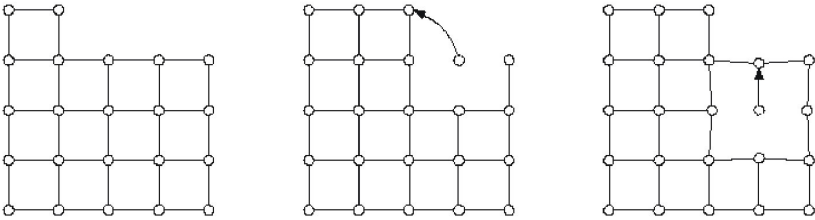
$$(1 \text{ eV}, 5 \text{ eV})$$

$$\frac{N_V}{N_{SI}} \approx 10^{67}$$

10

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Wagner-Schottky mechanizmus

11

11

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Ponthibák keletkezése

- képlékeny alakváltozás
- nem egyensúlyi hűtés
- részecske besugárzás (gyors neutron → hibakaszád)

Termikus ponthibák eltűnése

diffúziós mozgás

- szemcsehatár
- éldiszlokáció extrasík (kúszás)

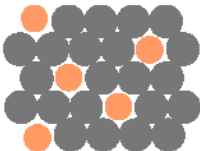
12

12

zatt M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

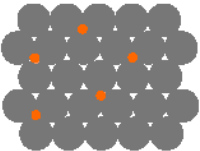
Ponthibák ötvözetekben

- Szilárd oldat: alapfém (A) + oldott atom (B)

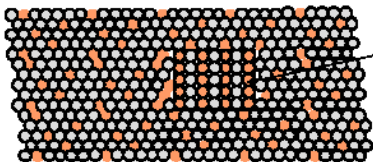
Szubsztitúciós szilárd oldat
(pl. Ni-alapfém + Cu-ötvöző)

vagy

Interszticiós szilárd oldat
(pl. Fe-alapfém + C-ötvöző)

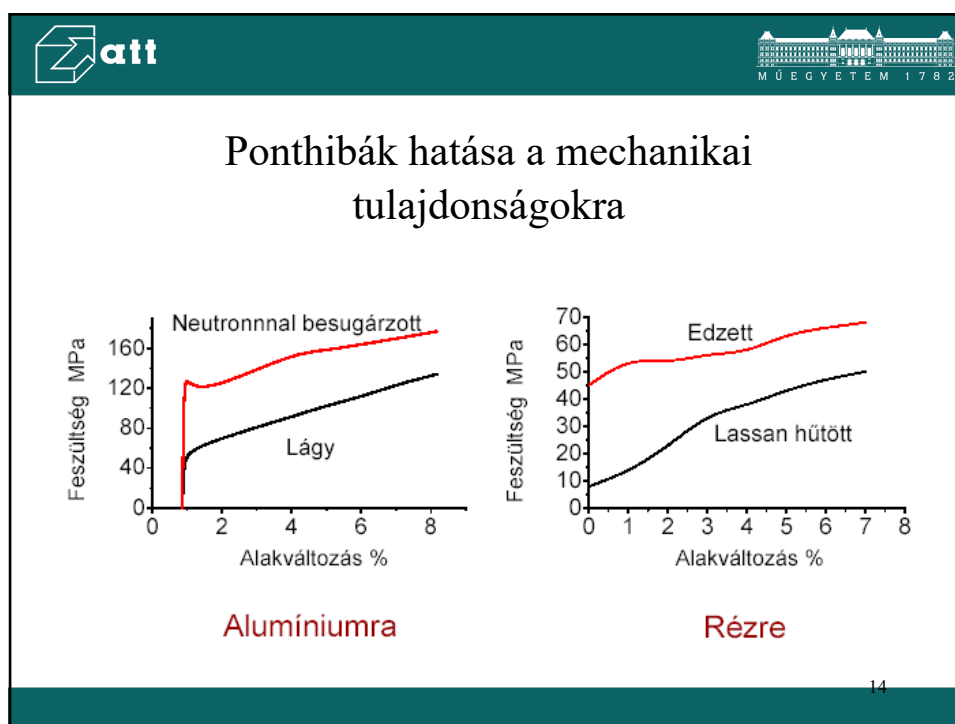
- Szilárd oldatban (A + B) új második fázis is keletkezhet

Második fázisú részecske

- különböző összetétel
- különböző szerkezet

13

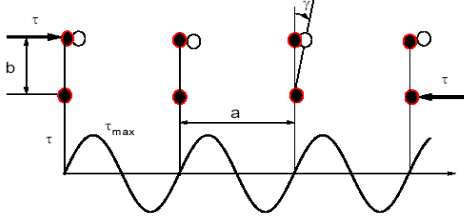

14

Frenkel-féle folyáshatár modell

Frenkel elméleti folyáshatár számítása

$$\tau = \tau_{\max} \sin \frac{2\pi x}{a}$$

$$\tau = \tau_{\max} \frac{2\pi x}{a}$$

$$\tau = G\gamma = G \frac{x}{b} = \tau_{\max} \frac{2\pi x}{a} \rightarrow \tau_{\max} = \frac{a}{b} \frac{G}{2\pi} \approx \frac{G}{2\pi}$$

15

15

Vonalszerű (1 dimenziós) rácshibák

Fémek elméleti (Frenkel-moddal számolt) és mért folyáshatára között óriási az eltérés.

Fe: $\tau_{\max\text{elm}} = 12960 \text{ MPa}$ $\tau_{\max\text{mért}} = 27 \text{ MPa}$ (0,21%)
 Al: $\tau_{\max\text{elm}} = 4200 \text{ MPa}$ $\tau_{\max\text{mért}} = 1 \text{ MPa}$ (0,023%)

16

16

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

1934: Fransis Taylor, Orován Emil, Polányi Mihály

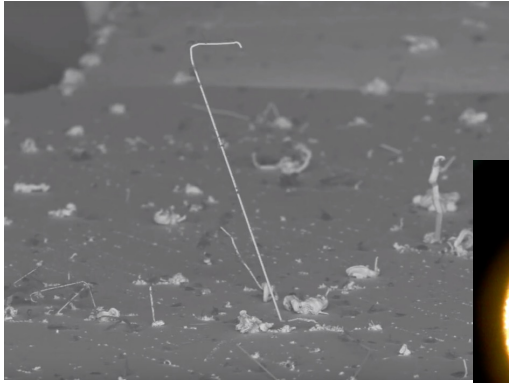
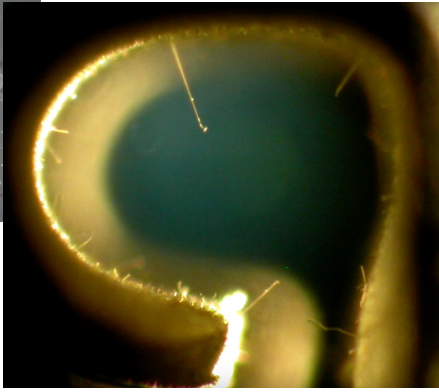
1950: Zn tűkristály (whisker) kondenzátor fegyverzetén
 $d = 0,1 - 0,001 \mu\text{m}$

1960: TEM képek diszlokációkról

17

17

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

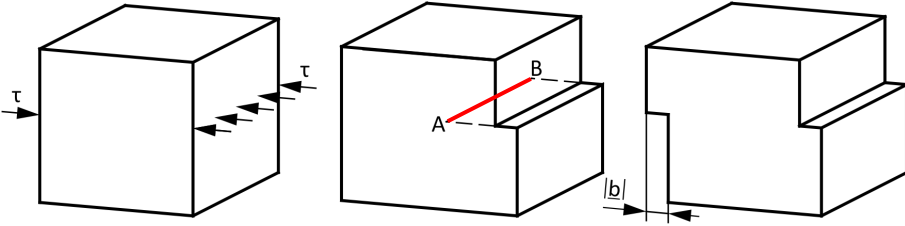

18

18

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

1 dimenziós hibák vonalszerű hibák, diszlokációk

A diszlokáció definíciója: Az elcsúszott és a nem elcsúszott tartományok határolóvonala.

19

19

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

- Jellemzése (Burgers-vektor)
- Diszlokációk típusai
- Tulajdonságai
- Keletkezése (Frank-Read)
- Energiája
- Kölcsönhatása (reakciók)
- Eltűnése
- Mozgása
- Csúszási rendszerek
- Diszlokáció sűrűség mérése
- Diszlokációk szerepe a képlékeny alakváltozásban
- Lomer diszlokációk (alakítási keményedés)
- Egykristályok ill. polikristályok alakváltozása

20

20

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Diszlokáció: az elcsúszott és nem elcsúszott tartományok határolóvonalala.

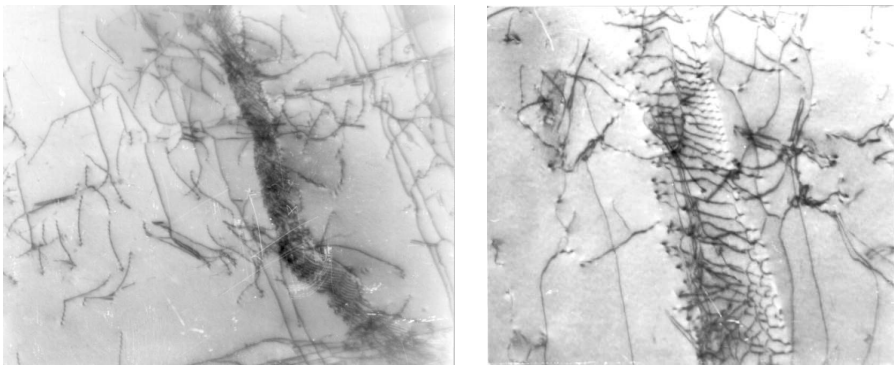
Éldiszlokáció
Csavardiszlokáció
Vegyes diszlokáció

Teljes (perfekt) diszlokáció
Parciális diszlokáció

21

21

 TEM diszlokáció kép 40.000x M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

22

22

Burgers-kör

23

23

Éldiszlokáció

Extra félsík

t

b

|b|

Diszlokáció vonala: **l**

Csúszósík adott
⇒ nem mozgékony

Extra sík

Burgers vektor: **b**

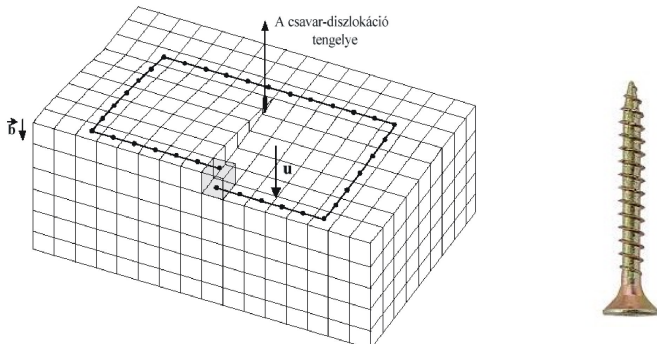
$b \perp l$

24

24

Csavar-diszlokáció

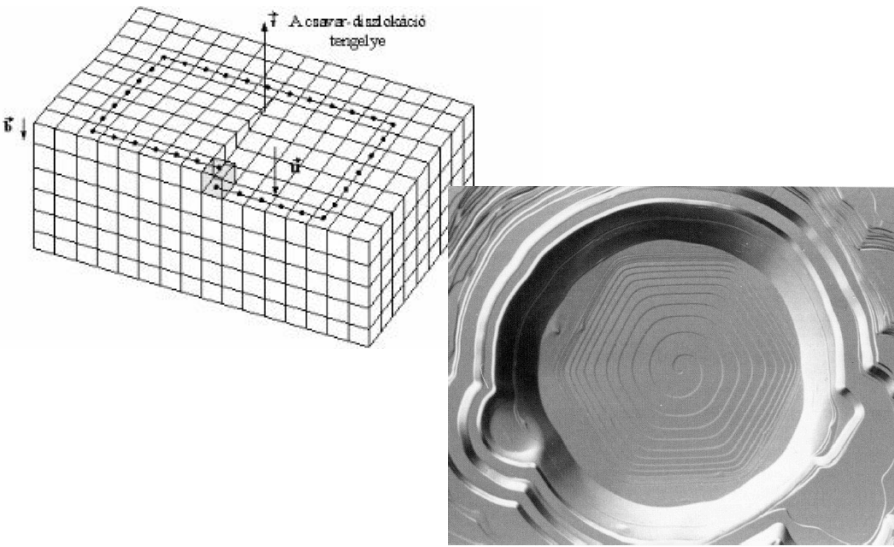
Nincs egyértelmű csúszósík $\Rightarrow$ mozgékony
Extra sík nincs !

$b \parallel l$

25

25

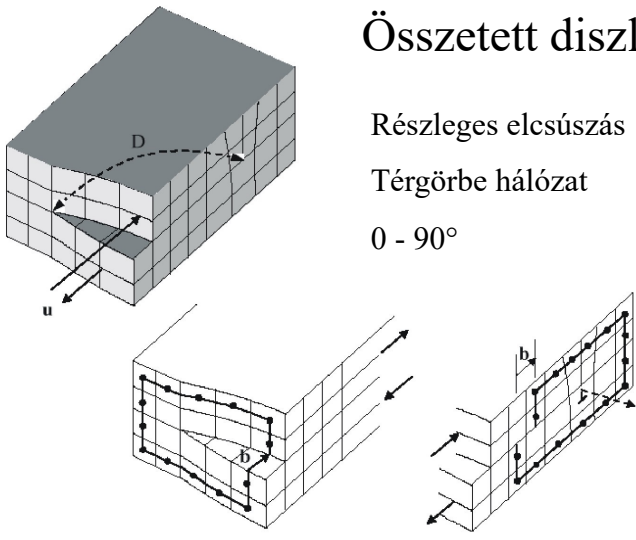
26

26

Összetett diszlokáció

Részleges elcsúszás
Térgörbe hálózat
0 - 90°

27

27

Diszlokációk alapvető tulajdonságai

- Vonalszerű (lehet lineáris vagy görbe vonalú)
- Felületen kezdődik és végződik, vagy a kristályon belül záródó görbe
- Az elmozdulás mértéke a diszlokáció egésze mentén állandó
- Burgers vektor a legsűrűbb irányban fekszik és $b = N d$ (csak teljes diszlokáció esetén, parciálisnál kisebb)
- A diszlokáció vonalak csomópontban is találkozhatnak. Itt az eredő Burgers-vektor zérus.

28

28

att M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Diszlokációk energiája

Feszültség (nyomó , húzó)

Energiatöbblet

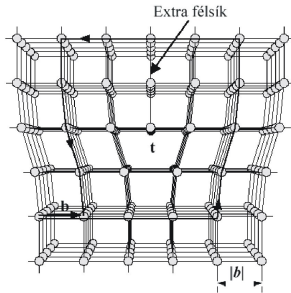
$$W_{cs} = Gb^2l$$

$$W_{él} = \frac{Gb^2l}{1-\nu}$$

$$\nu = \frac{\varepsilon_m}{\varepsilon_p}$$

$$\sigma = E \cdot \varepsilon$$

$$\tau = G \cdot \gamma$$

$$E = 2G(1+\nu)$$

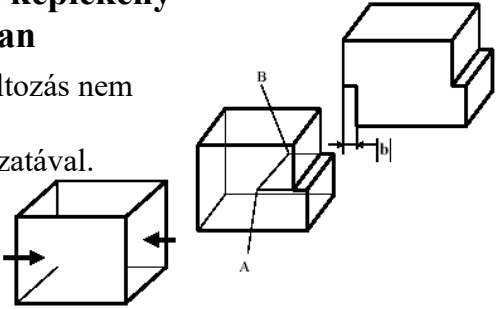
29

29

att M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

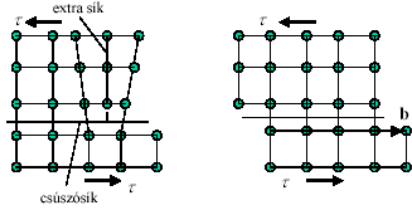
Diszlokációk szerepe a képlékeny alakváltozásban

Diszlokációelmélet: Az alakváltozás nem egy lépésben történik, hanem diszlokációk mozgásának sorozatával.

“A képlékeny alakváltozás nem más, mint a diszlokációk mozgása.”

Prof. Gillemot László (1912-1977)

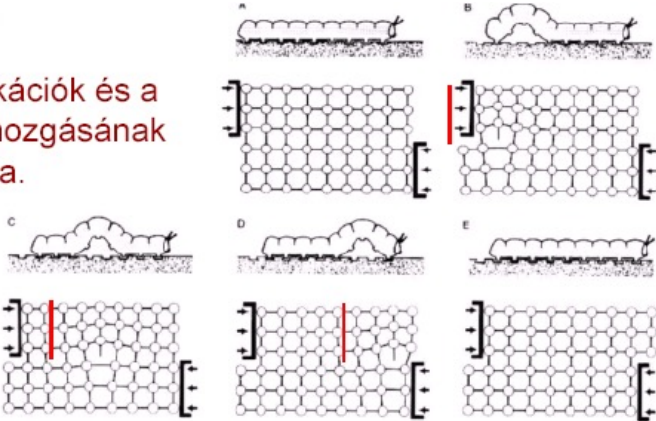
30

30

Diszlokációk mozgása

A diszlokációk és a hernyó mozgásának analógiája.

31

31

Diszlokációk mozgásának szabályai 1.

A diszlokációk **konzervatív** mozgása

Diszlokáció csak abban a síkban tud **csúszni** amelyben a vonala és a Burgers vektora fekszik.

- ⇒ Éldiszlokáció: egy sík
- ⇒ Csavardiszlokáció: számos sík

Diszlokáció mozgása mindig a legsűrűbb síkban és a legsűrűbb irányban történik. ⇒ **Csúszási rendszerek**

32

32

Csúszási rendszerek

Csúszási rendszer : csúszó sík+ irány

Kristály szerkezet	Csúszó sík	Csúszási irány	Nem párhuzamos síkok száma	Síkonkénti csúszási irány	Csúszási rendszerek száma
p.k	{100}	$\langle 100 \rangle$	3	2	6=3x2
t.k.k	{110}	$\langle 111 \rangle$	6	2	12=6x2
f.kk	{111}	$\langle 110 \rangle$	4	3	12=4x3
hex	{0001}	$\langle 11\bar{2}0 \rangle$	1	3	3=1x3

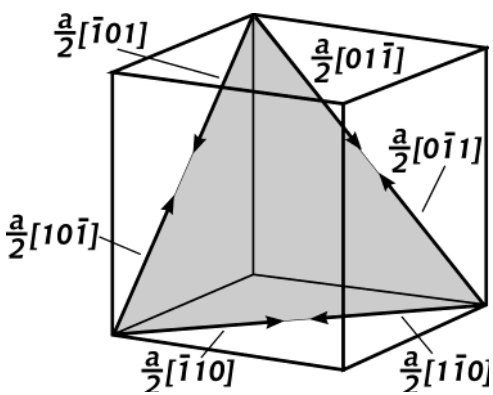
Minden csúszási rendszerhez azonos kritikus csúsztatófeszültség tartozik.

33

33

Lehetséges elcsúszások, FKK (111)

34

34

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Diszlokációk mozgásának szabályai 2. nem-konzervatív diszlokáció mozgás

Csúszósík váltás
Csavar → keresztcsúszás
Él → mászás → kúszás (tartós folyás, creep) → üregek a szemcsehatáron

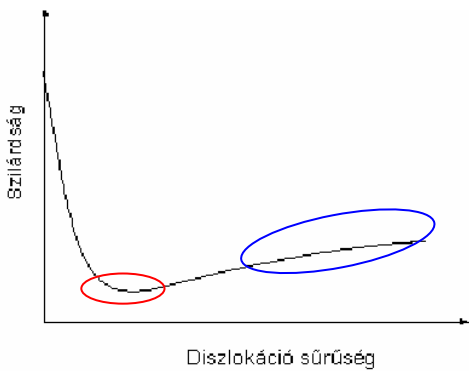
35

35

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Diszlokációsűrűség változása képlékeny alakváltozás során

Definíciók
Lágyított: 10^{10} - 10^{11} m⁻²
Alakított: 10^{14} - 10^{16} m⁻²
 (alakítási keményedés)

Folyáshatár – diszlokáció sűrűség

36

36

$\approx 40 \text{ cm}$

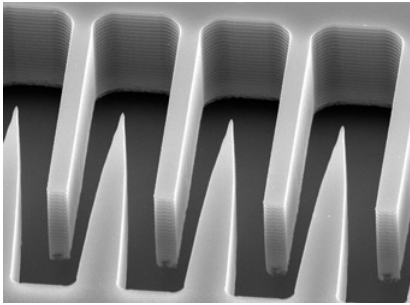
$$D_{single} = \frac{D_{poli}}{\sqrt{440}} = \frac{40 \text{ cm}}{21} = 1,9 \text{ cm} \quad ?$$

37

37

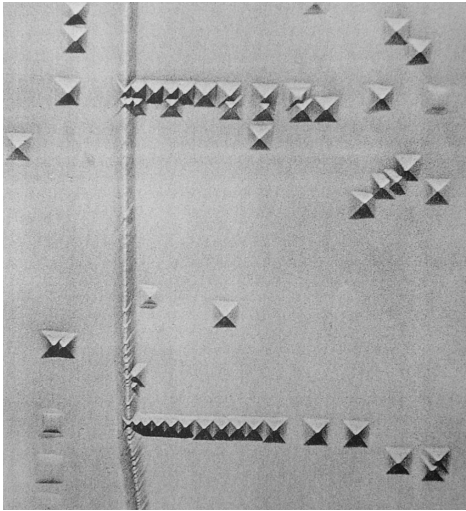

Micromechanical Systems MEMS

38

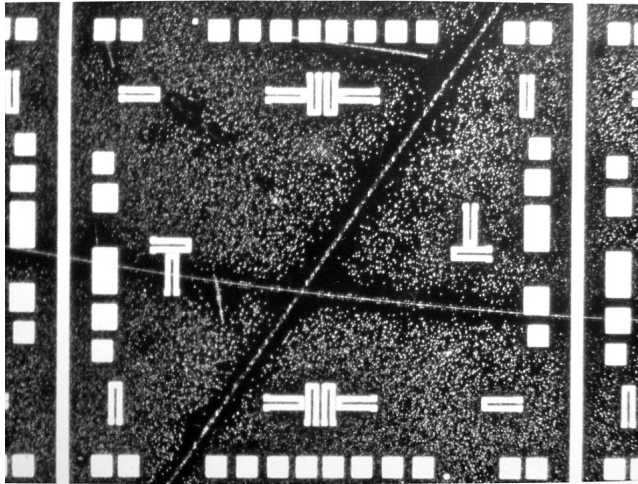
Diszlokáció sűrűség mérése

LiF egykristály (100), etch pits

39

39

Si egykristály (111), maratott felület, diszlokációk

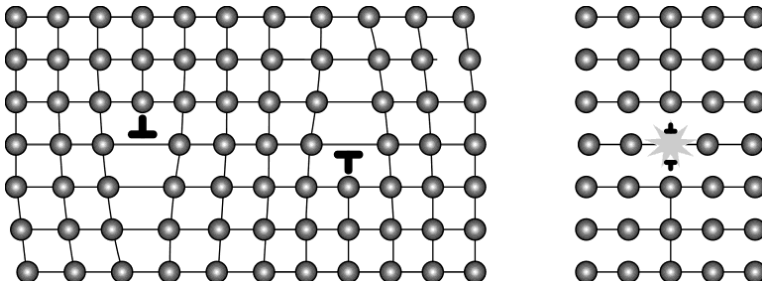
40

40

Diszlokációk kölcsönhatása 1.

Ellentétes előjelű él-, sodrású csavardiszlokációk kioltják egymást.

41

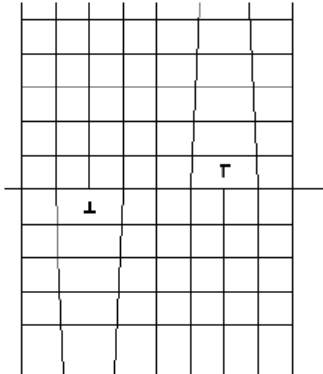
41

Diszlokációk kölcsönhatása 2.

Ellentétes előjelű diszlokációk kölcsönhatása:

$\theta = 45^\circ$ egyensúly
 $\theta < 45^\circ$ taszítás
 $\theta > 45^\circ$ vonzás

42

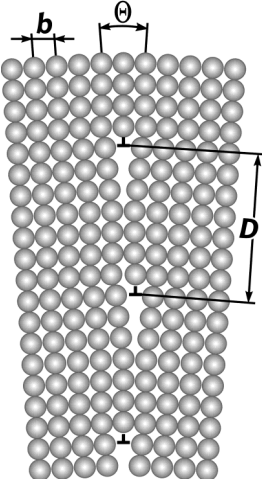
42

Diszlokációk kölcsönhatása 3.

Azonos előjelű diszlokációk kölcsönhatása:
sorba rendeződnek $\Rightarrow$ kisszögű szemcsehatár

Azonos előjelű diszlokációk sorokba rendeződése.
Diszlokációsor létrejötte.
Kisszögű szemcsehatár.

43

43

Diszlokációk kölcsönhatása 4.

Egyesülhetnek, felbomolhatnak
(Energetikai feltétel)

$$\bar{b}_1 + \bar{b}_2 \Leftrightarrow \bar{b}_{eredő}$$

$$\bar{b}_{eredő}^2 = \bar{b}_1^2 + \bar{b}_2^2 + 2\bar{b}_1\bar{b}_2$$

$\mathbf{b}_1\mathbf{b}_2 < 0$ (tompaszög) $\Rightarrow$ a két diszlokáció egyesül

$\mathbf{b}_1\mathbf{b}_2 > 0$ (hegyesszög) $\Rightarrow$ a diszlokáció felbomlik két új diszlokációvá

44

44

 M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Példák diszlokáció reakciókra

$a/2 [\underline{1}10] + a/2 [1\underline{1}0] \rightarrow 0$	kioltás
$a/2 [\underline{1}10] + a/2 [10\underline{1}] \rightarrow a/2 [01\underline{1}]$	stabil
$a/2 [1\underline{0}1] + a/2 [0\underline{1}1] \rightarrow a/2 [\underline{1}1\underline{2}]$	instabil

$\mathbf{b}_1 \mathbf{b}_2 < 0$ (tompaszög) $\Rightarrow$ stabil diszlokáció jön létre
 $\mathbf{b}_1 \mathbf{b}_2 > 0$ (hegyesszög) $\Rightarrow$ instabil diszlokáció jön létre, ami komponensekre bomlik

45

45

 M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Cottrell-Lomer gát

FKK

Elcsúszás két síkon

Eredő diszlok.: metszésvonal

Stabil

Éldiszlokáció

Nincs csúszósíkban

Mozgásképtelen

$$\frac{a}{2} [10\underline{1}]_{(111)} + \frac{a}{2} [01\underline{1}]_{(11\bar{1})} \rightarrow \frac{a}{2} [110]_{(001)}$$

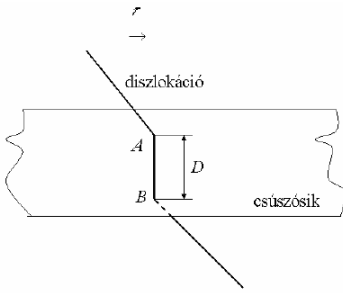
46

46

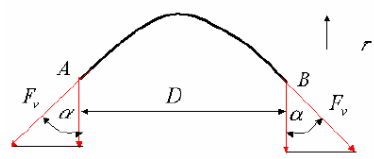

Diszlokációk keletkezése

Frank-Read mechanizmus/forrás

Félkörív
labilis
zárt hurok

$$\tau = \frac{2Gb}{D} \cos \alpha$$

$$\tau_{Max} = \frac{2Gb}{D}$$

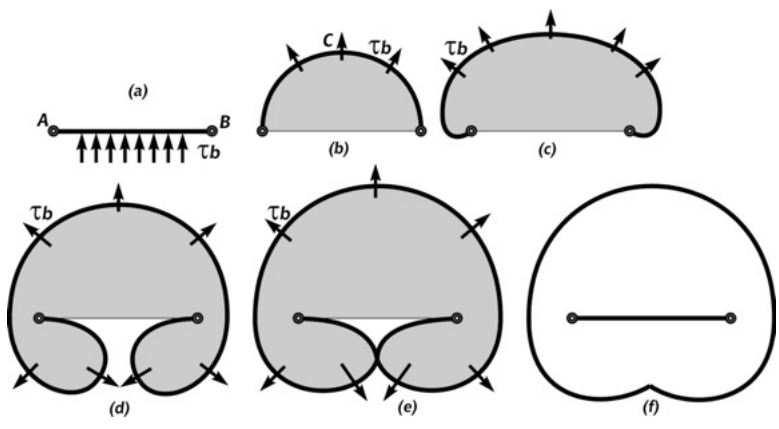
$$\alpha = 0$$

47

47

Frank-Read forrás működése

48

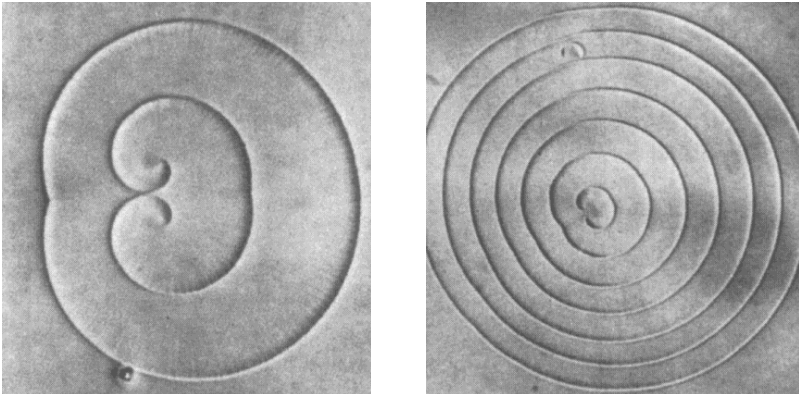
48

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Frank-Read forrás TEM képe (Al)

49

49

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Diszlokációk

Egy TKK egykristályban lévő éldiszlokáció Burgers vektora $[1 \ 1 \ 1]$ irányú. A diszlokáció a kristály $(1 \ 1 \ 0)$ síkjában fekszik. Határozzuk meg a diszlokáció vonal Miller-indexeit.

Egy Al (FKK) egykristályban egy $[1 \ 2 \ 1]$ irányú éldiszlokáció van. Adjuk meg a diszlokáció Burgers vektorát.

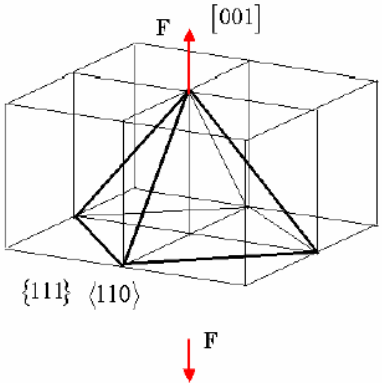
50

50

Egykristályok képlékeny alakváltozása

Egyszerű csúszás: alakváltozás egy csúszási rendszerben
Többszörös csúszás: elcsúszás egyszerre több csúszási rendszerben

FKK
 4 db {111} síkban
 síkonként 2 db <110> irányban

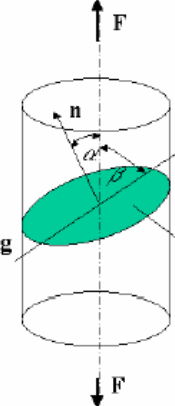
51

51

Egykristályok képlékeny alakváltozása

Alakváltozás: csúszósíkok a csúszási irányok mentén elcsúsznak egymáson.

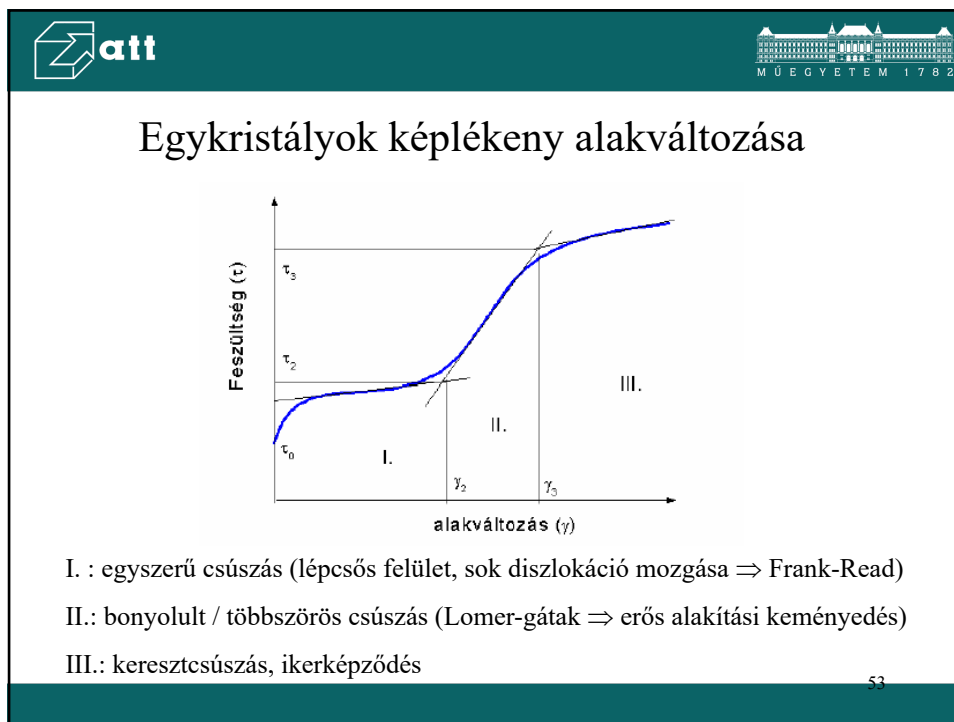
$$\tau = \frac{F \cos \beta}{A} = \sigma \cos \alpha \cos \beta = \sigma \sin \beta \cos \beta = \sigma m$$

$$m = \cos \alpha \cos \beta \quad m: \text{Schmid-tényező}$$

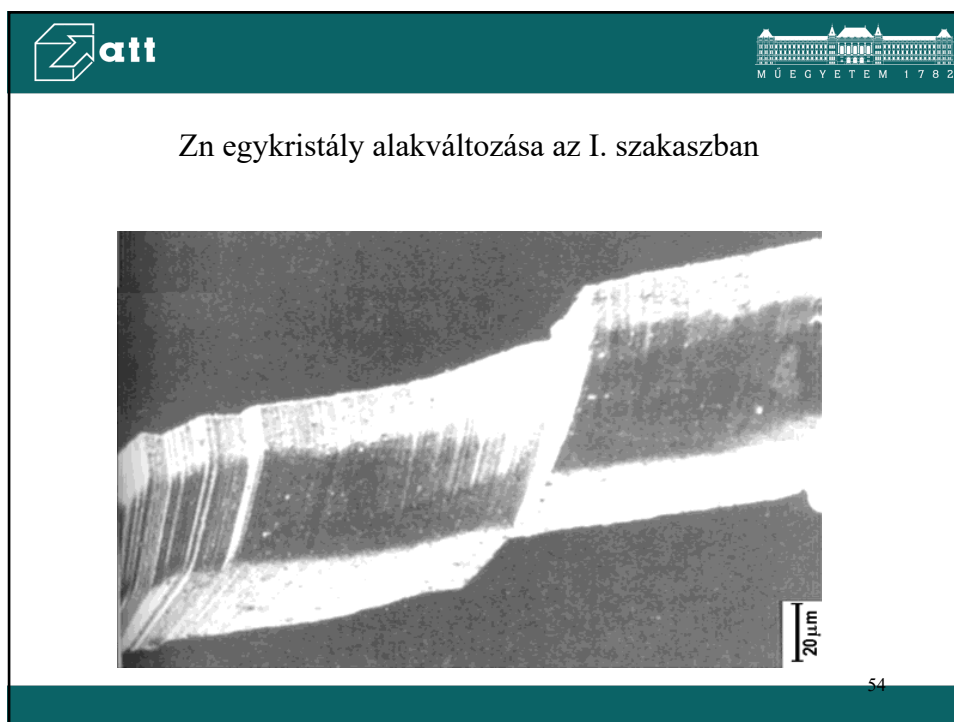
A képlékeny alakváltozás abban a csúszási rendszerben indul meg, aminek a Schmid-tényezője a legnagyobb.

52

52

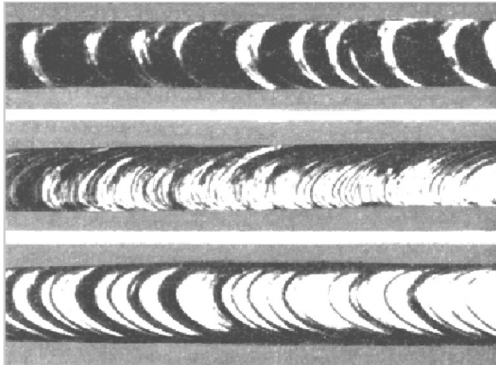
53

54

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Egykristályok makroszkópikus alakváltozása szakítás hatására

Ón

Bizmut

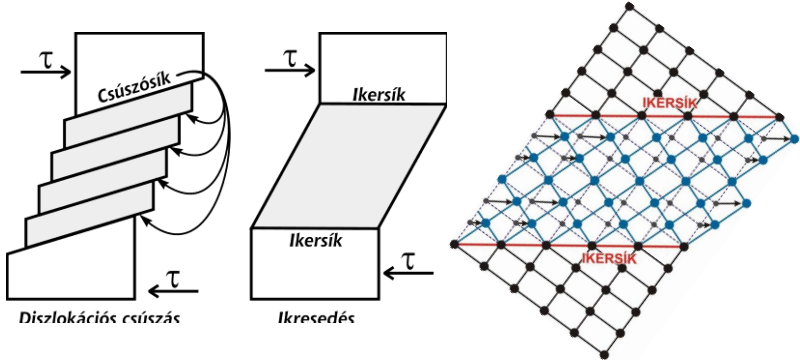
Horgany

55

55

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Ikerképződéssel járó képlékeny alakváltozás

Diszlokációs csúszás: elmozdulás csak néhány csúszósíkon

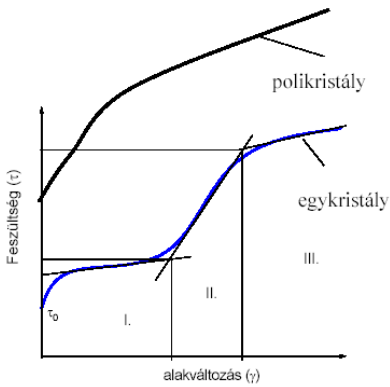
Ikeresedés: az ikertartomány valamennyi síkja egyszerre elmozdul (kollektív mozgás)

56

56

Polikristályok képlékeny alakváltozása

Minden szemcsében többszörös csúszás.

Alakítási keményedés intenzívebb.

I. szakasz hiányzik.

Mindig nagyobb feszültségek mint az egykristály esetén.

57

57

Polikristályos test képlékeny alakváltozása

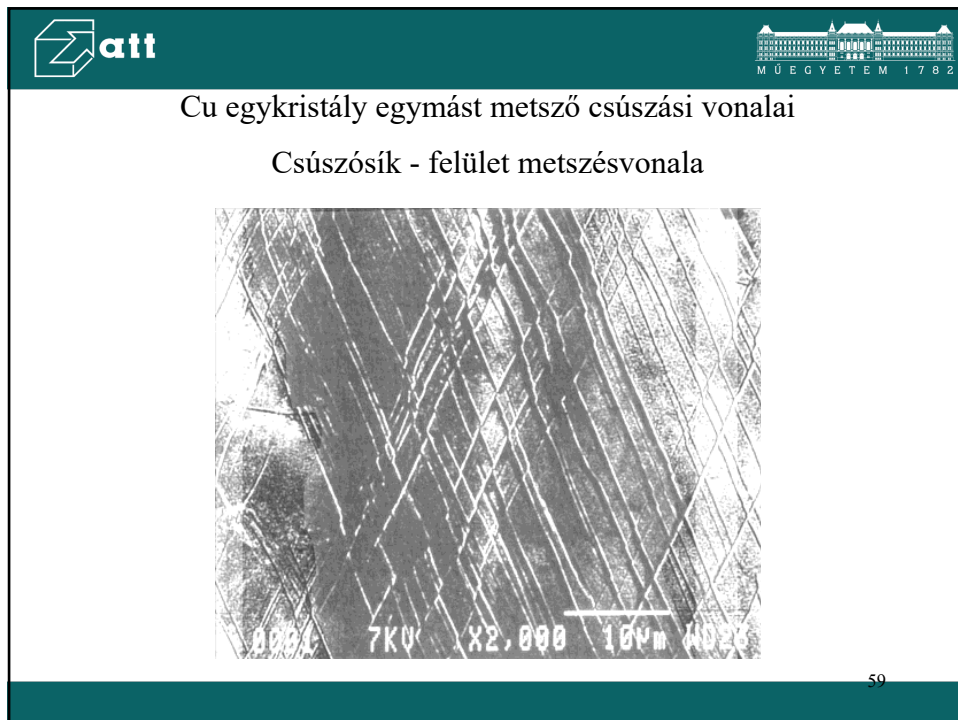
A polikristályos testek sok szemcséből állnak, amelyeknek különböző az orientációja. A test folytonossága az alakváltozás során megmarad, ezért fel kell tételezzük, hogy minden szemcsében több csúszási rendszer működik (*FKK és TKK 12-12 csúszási rendszer*).

Polikristályos test keményedése mindig intenzívebb, mint az egykristályé.

Taylor elmélete szerint a makroszkópikus alakváltozás teljesítménye kifejezhető az egyes csúszási rendszereken végzett képlékeny teljesítmények összegével.

58

58

59

Polikristályos anyagok alakítási keményedése

Hall-Petch egyenlet
(alsó folyáshatár)

$$\sigma_0 = \sigma_i + \frac{k}{\sqrt{d}}$$

A határon felhalmozódó diszlokációk feszültségtete indítja meg az alakváltozást a szomszédos kristallitban.

Szemcseméret $\uparrow \Rightarrow$ szemcsehatáron felhalmozódó diszlokációk száma $\uparrow$

60

Amorf ötvözetek alakváltó képessége

fémüveg, üvegfém

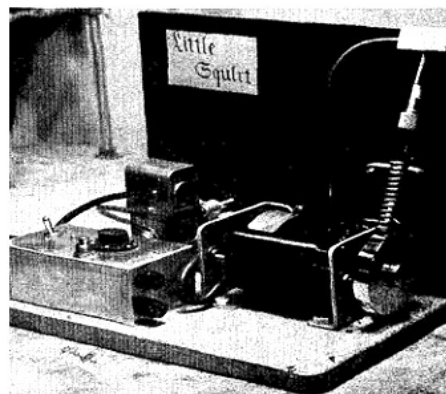
rugalmas ? képlékeny ?

Amorf fém?
Gyorshűtés (10^5 °C/sec) ?

61

61

Little squirt

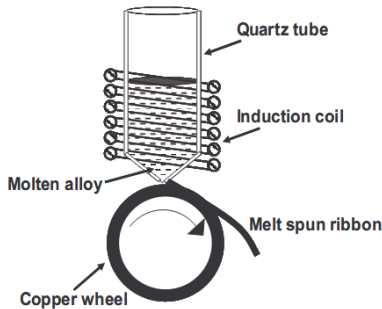
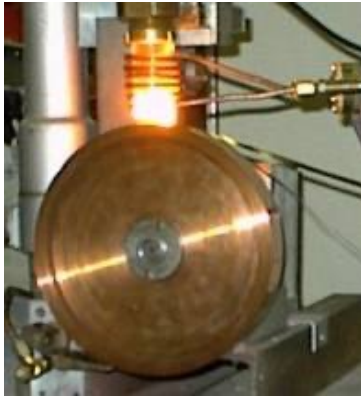

Harold Liebermann (1976) első fémüveg szalag öntő berendezése

62

Melt spinning, rapid solidification

Finemet
 $\text{Fe}_{74}\text{Cu}_1\text{Nb}_3\text{Si}_{15}\text{B}_7$

63

“A képlékeny alakváltozás nem más, mint a diszlokációk mozgása.”
Prof. Gillemot László

64

64

65

Felületszerű hibák (2D)

- Makrofelület
- Szemcsehatár (nagyszögű, kisszögű)
- Fázishatár (inkoherens, szemikoherens, koherens)
- Ikersík (ikerhatár)
- Rétegződési hiba

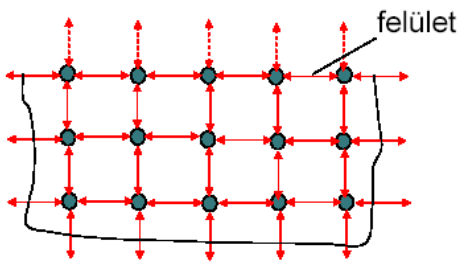
66

66

Makroszkópikus felület

- A kristály felületén az atomok energiája nagyobb, mint a kristály belsejében.
- A felület energiaszintje csökken, ha a felülethez újabb atomok kapcsolódnak.
- Oxidrétegek kialakulása.
- Kémiai reakciók.

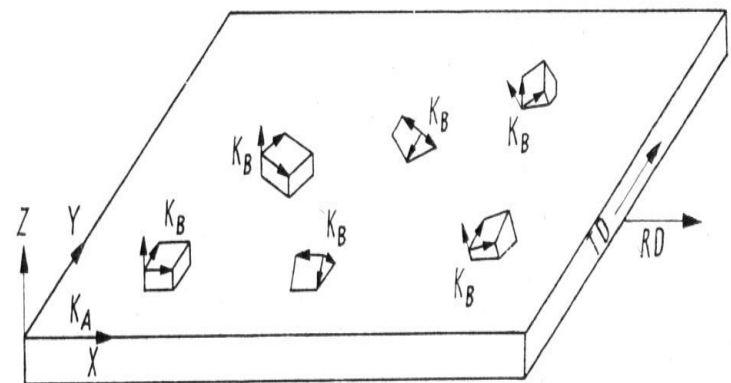

67

67

Orientáció jelentése

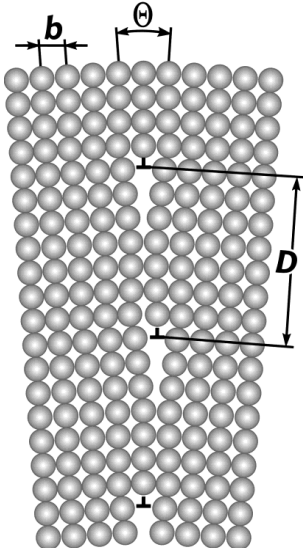

68

68

zatt M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Szemcsehatár

Csak orientáció eltérés.
Nagyszögű
Kisszögű ($\theta < 5^\circ$)

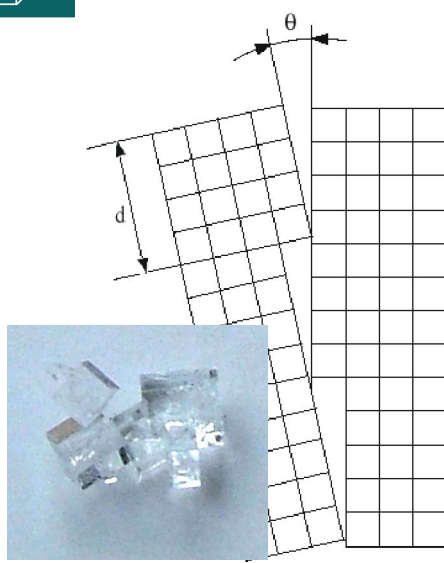
$$\Theta \approx \text{tg}\Theta = \frac{b}{D}$$

69

69

zatt M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Nagyszögű szemcsehatár

A dermedés során véletlen orientációjú kristálycsírák összenőnek.
Az egyes szemcsék csak orientációjukban különböznek.

70

70

Kis- és nagyszögű határ összehasonlítása

Határfelületi energia

30 θ

Kisszögű szemcsehatár $\theta < 5^\circ$ Nagyszögű szemcsehatár $\theta > 15^\circ$

71

71

Fázishatár

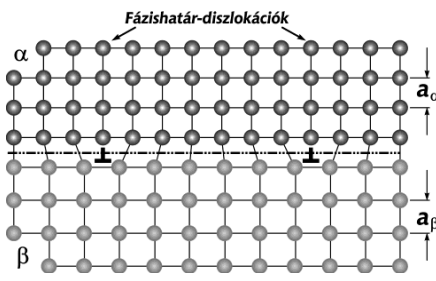
Inkoherens
Szemikoherens
Koherens

Inkoherens

72

72

α

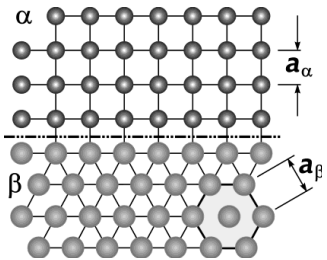
β

a_0

a_β

Fázishatár-diszlokációk

Szemikoherens
Misfit diszlokációk

α

β

a_α

a_β

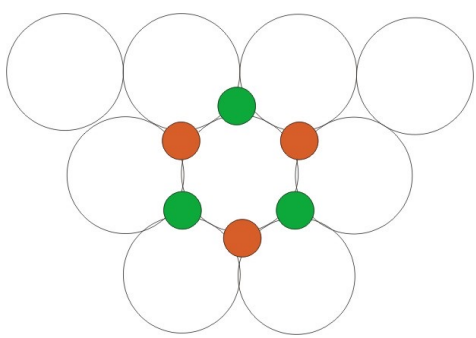
Koherens
(Heteroepitaxia)

73

73

FKK (111) szoros síkok lehetséges elrendeződései

ABCABC   FKK

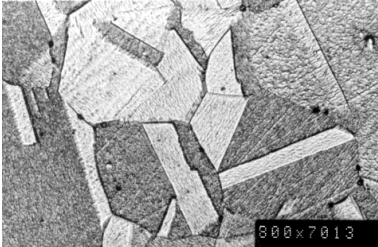
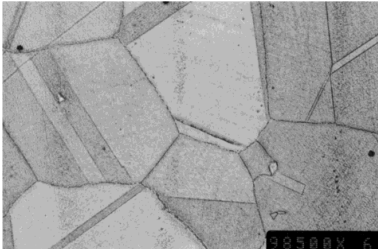
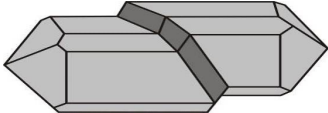
ABABAB   HCP

74

74

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Ikerhatár

FKK

ABCABCBACBA

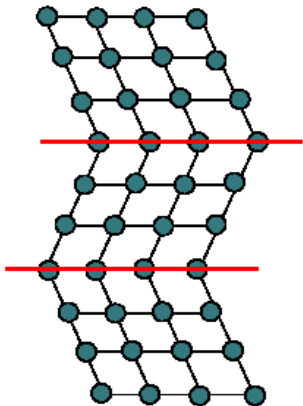
Párhuzamos vonal

75

75

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Ikerhatár

- Koherens határ, mindkét oldalon azonos fázis van
- A határ két oldala egymás tükörképe
- Keletkezhethet kristályosodás és képlékeny alakváltozás során.
- Alakítási ikek: TKK
- Újrakristályosítási ikek: FKK, HCP

76

76

Rétegződési hiba

ABCABCABABCABCAB
FKK - HCP - FKK
Zárt görbe

77

77

Teljes (perfekt) diszlokációk

Az olyan diszlokációkat amelyeknek **Burgers-vektorát két szomszédos atom határozza meg**, teljes vagy perfekt diszlokációknak nevezzük.

$$|\vec{b}| = d$$

Köbös rácsban az $[100]$, $[110]$ és $[111]$ irányú teljes diszlokációk vannak.

Legrövidebb teljes diszlokációk

78

78

att M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Shockley-féle parciális diszlokáció $|\bar{b}| < a$

(111) f.k.k.

A
B
C

$\frac{a}{2} [10\bar{1}]$
 $\frac{a}{6} [11\bar{2}]$
 $\frac{a}{6} [2\bar{1}\bar{1}]$

79

79

att M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Rétegződési hiba

$$\frac{a}{2} [10\bar{1}] \rightarrow \frac{a}{6} [11\bar{2}] + \frac{a}{6} [2\bar{1}\bar{1}]$$

$$b^2 = \frac{a^2}{2} > b_1^2 + b_2^2 = \frac{a^2}{6} + \frac{a^2}{6} = \frac{a^2}{3}$$

Energia

Elmozdulás $[10\bar{1}]$

C
B
A
C
B
A
C
B
A

A
C
B
A
C
B
A

C
B
A
C
B
A

80

80

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Térfogati (3 dim.) hibák

- Üregek
- Zárványok
- Kiválások
- Gázbuborékok

81

81

  M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Kúszási üregek a szemcsehatárok mentén

Acc.V Spot Magn Det WD Exp |-----| 10 µm
25.0 kV 4.5 2000x BSE 10.1 15' BME-MTAT b09

82

82